

УДК 316.74:2

С. А. ЩУДЛО

РЕЛІГІЙНИЙ ВИМІР СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК ТА ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

У статті розглянуто регіональні відмінності релігійного середовища України за вектором “схід – захід”, які ґрунтуються на результатах крос-регіонального соціологічного дослідження. Соціологічний аналіз релігійних ідентичностей та релігійних практик засвідчив, що релігія посідає одне з провідних місць у свідомості українців, є невід’ємною складовою способу життя та комунікації, хоча зафіксовані певні тенденції секуляризації суспільства. Виявлено, що рівень релігійності українців демонструє чітку лінію його зростання зі сходу на захід України.

Ключові слова: релігія, релігійні ідентичності, регіон, релігійні практики.

Питання суспільної інтеграції українського суспільства, яке гостро стояло протягом усього періоду незалежності й особливо актуалізувалося під час подій Майдану та військових дій на сході України, вимагає глибокої наукової рефлексії. Це осмислення буде неможливим без сфокусування уваги на ролі релігії в сучасному суспільстві, без глибокого аналізу суспільно-релігійних взаємодій. Наукова рефлексія має вибудовуватися з перспективи аналізу релігії як соціального інституту, що покликаний виконувати значущі в суспільстві функції. Разом з тим у наукових колах зустрічаємо й дещо відмінні погляди [1] на соціальні функції релігії. М. Паращевін вказує, що віднесення релігії до “центральних” соціальних інститутів зумовлено закладеним ще в домодерні часи підходом і сформованою в соціальних науках певною традицією такого ставлення. Він аргументує, що “протягом принаймні двох останніх століть явно відбувалися процеси секуляризації суспільства та свідомості, наслідком яких стало суттєве зменшення присутності релігії в соціальному просторі модернізованих суспільств” [1, с. 403]. Ми не можемо цілком погодитися з позицією соціолога, оскільки сучасні реалії яскраво доводять значущості цього інституту в сучасній Україні. Так, кожне суспільство формує власну систему символів, що стають стрижнями, навколо яких формується нація. Одним з вагомих інтегруючих та націєутворювальних чинників, на наш погляд, є саме релігія.

Для України релігійний чинник набуває особливого значення у зв’язку зі специфікою розвитку українського суспільства й держави, формуванням його регіональної структури. Як зазначає дослідник А. Колодний, “релігійна духовність українців є універсальною” – від релігії очікують не лише виконання ролі морального регулятора, а й визначення безпосередньо-

го шляху наближення до Бога, самопізнання, вирішення соціальних негараздів, або навіть “чинника наукового осягнення картини світу” [2, с. 172]. Важливість соціологічного аналізу релігійного середовища визначається тим, що за одних умов релігія може діяти як фактор стабілізації соціуму, за собом згуртування індивідів та інститутів спільністю віри, догм, сповідання, а за інших – як фактор, що спричиняє конфлікт у ньому. Здатність релігії виконувати інтегруючу функцію визначається багатьма чинниками – історичними, соціально-економічними, національно-етнічними, політичними та іншими, які неоднозначно переплелися в українському суспільстві.

В останнє десятиріччя науковий інтерес до інституту релігії суттєво зріс (В. Бурлачук, Н. Вашрова, Н. Дудар, Н. Зайцева-Чіпак, О. Іванкова-Стецюк, М. Паращевін, О. Сєвекіна, О. Стегній та ін.), хоча проблемне поле соціології релігії і надалі залишається недостатньо дослідженим. Активізація соціологічних розвідок у царині релігійної сфери значною мірою зумовлена кризою багатьох соціальних інститутів в українському суспільстві, що значно підвищило роль релігії як компенсуючого чинника для самозбереження соціуму, його інтеграції, забезпечення соціальної солідарності, заповнення духовного вакууму. Водночас, поза увагою дослідників залишаються регіональні особливості релігійних практик і релігійної свідомості населення України, що зумовило наше звернення до цієї проблеми.

Метою статті є виявлення регіональних особливостей у релігійних практиках та ідентичностях українців сходу та заходу України.

Неоднорідність релігійного середовища українського соціуму є значною мірою фактором напружень, які трансформуються у відкриті конфлікти та протистояння. Такий підхід, на нашу думку, сприятиме поглибленню знань про спільне й відмінне в суспільній свідомості українців різних регіонів та пошуку моделі об’єднання України.

Емпіричну базу аналізу проблеми становили результати соціологічного дослідження “Життєві світи сходу і заходу України”¹. Це дослідження є третьою хвилею крос-регіонального соціологічного проекту “Україна: образи регіонів та міжрегіональні відносини”, розпочатого у 2005 р. автором цієї статті разом із професором Луганського національного університету імені Тараса Шевченка Іллею Кононовим. У 2005 та 2007 рр. було проведено два крос-регіональні опитування, а також низка фокусованих групових інтерв’ю в Луганській та Львівській областях (2008 р.). Просторові межі об’єкта дослідження постійно розширювалися: якщо на першому етапі дослідженню підлягали лише міські мешканці двох міст – Дрогобича та Луганська², то на третьому етапі просторові кордони об’єкту охопили по дві області Галичини

¹ Дослідження проводилось з 20 травня по 20 червня 2014 р. за підтримки Канадського інституту Українознавчих студій Університету Альберти.

² На основі квотної вибірки за ознаками статі, віку та освіти методом стандартизованого інтерв’ю було опитано 365 осіб у Дрогобичі та 593 – у Луганську. Автор статті – координатор проекту у Дрогобичі.

(Львівська та Івано-Франківська) і Донбасу (Донецька та Луганська)¹. Функціонування інституту релігії за результатами першої та другої дослідницьких хвиль було подані у попередніх публікаціях [3; 4].

Релігійність особи чи соціальної спільноти має як зовнішній, так і внутрішній виміри, і тому вимагає виділення чітких критеріїв аналізу. Соціологічні дослідження дають змогу емпірично зафіксувати як зовнішній бік релігії, що знаходить вияв у соціальних практиках, так і релігійний світогляд, що є значно складнішим завданням. Разом з тим, ми можемо вивчати, з одного боку, релігійні характеристики середовища, а з іншого – прояви релігійності індивідів.

Досліджуючи релігійне середовище, зокрема кількість споруджених храмів, церковних споруд, чисельність парафіян, членство в релігійних організаціях, ми можемо говорити про суттєве зростання релігійності населення. “Релігійна мережа в Україні станом на 1 січня 2013 р. представлена 55 віросповідними напрямками, в межах яких діє 36995 релігійних організацій, в тому числі 87 центрів та 295 управлінь, 35460 релігійних громад (справами церкви опікується 31313 священнослужителів), 500 монастирів (чернечий послух несуть 6834 ченці), 370 місій, 81 братство, 202 духовних навчальних заклади (навчається 19752 слухачі), 13157 недільних шкіл” [5]. Розглядаючи регіональні відмінності релігійності населення, спостерігаємо, що лідером за кількістю зареєстрованих релігійних громад є Західний регіон України. За даними офіційної статистики, “якщо на початок 2009 р. у найбільшому за чисельністю релігійних організацій Західному регіоні загалом діяло 13778 осередків віруючих або 40,0% від загальної їх кількості, то на 1 січня 2013 року таких осередків було 14460, і вони становили 39,0%” [5]. Однак показник чисельності громад досить умовний, бо релігійні громади можуть суттєво різнитися одна від одної за кількістю своїх членів. У цьому сенсі важливішим є якісний розвиток релігійного середовища.

Для вимірювання релігійності соціуму набагато складнішими є внутрішні критерії, а саме людська свідомість, яка зумовлює ставлення людини до того, що вона вважає сакральним, надприродним, і що втілюється в релігійній символіці та обрядах. При побудові типологічних схем релігійності виділяють такі параметри, як сила і зміст релігійної віри; інтенсивність релігійної поведінки; роль і функції індивіда в релігійній організації; значення і роль релігійної мотивації в структурі загальної мотивації індивіда.

Результати нашого соціологічного дослідження засвідчили регіональні відмінності ставлення мешканців західного та східного регіонів до релігії, форм їхньої релігійної поведінки та релігійної самоідентифікації. Од-

---

¹ Вибіркова сукупність формувалась як квотна, репрезентативна за статтю, віком і типом поселення (міське/сільське населення). В межах областей було виокремлено та включено до вибірки різні типи населених пунктів, які відбивають особливості територіального розташування населення. У Львівській області опитано 454 особи, у Івано-Франківській – 277; у Донецькій області опитано 457 осіб, у Луганській – 291.

ним із завдань нашого дослідження було з'ясування внутрішнього ставлення мешканців полярних регіонів України до релігії. Розуміючи складність такого завдання, ми погоджуємося з позицією М. Паращевіна, що “для соціологів важливим має бути не сам факт релігійності, а те, якою мірою ця характеристика свідомості впливає на повсякденну поведінку, на ставлення до подій, що відбуваються поза релігійною сферою” [1, с. 401], все ж вважаємо, що аналіз варто розпочати з результатів дослідження, що характеризують ставлення до віри (табл. 1, 2)

Таблиця 1

Ставлення до релігійної віри мешканців Галичини, %

Варіант відповіді	2014		
	Львівська область	Івано-Франківська область	Галичина
Я вірю в Бога	90,1	83,0	87,2
Я відчуваю вагання: інколи мені здається, що я вірю в Бога, інколи здається – що ні	6,0	10,2	7,7
Здебільшого, я вірю в прикмети, привиди, духів, заговори, НЛЮ тощо	0	1,5	0,6
Я вірю в сатану, але не вірю в Бога	0,3	0	0,2
Я – атеїст	1,8	1,9	1,8
Ніколи не задумувався над цим	1,0	3,0	1,8
Відповіді немає	0,8	0,4	0,6
Разом	100,0	100,0	100,0

Таблиця 2

Ставлення до релігійної віри мешканців Донбасу, %

Варіант відповіді	2014		
	Донецька область	Луганська область	Донбас
Я вірю в Бога	66,7	66,3	66,6
Я відчуваю вагання: інколи мені здається, що я вірю в Бога, інколи здається – що ні	13,2	19,4	15,7
Здебільшого, я вірю в прикмети, привиди, духів, заговори, НЛЮ тощо	3,9	1,4	2,9
Я вірю в сатану, але не вірю в Бога	0,2	0,3	0,3
Я – атеїст	5,5	4,9	5,3
Ніколи не задумувався над цим	9,2	7,6	8,6
Відповіді немає	1,2	0	0,7
Разом	100,0	100,0	100,0

У Галичині себе визнали віруючими в Бога 87,2% респондентів, а в Донбасі – 66,6%. Зізналися в тому, що вони відчувають вагання стосовно віри в Бога, в Галичині 7,7%, в Донбасі – 15,7% респондентів. Про віру в

різні паранормальні явища в Донбасі заявили 2,9% респондентів, а у Галичині – 0,6%. Не замислювалися над питаннями віри в Донбасі 8,6% опитаних, у Галичині – 1,8%.

Атеїстами себе вважають 1,8% і 5,3% респондентів, відповідно, заходу і сходу України. При аналізі цих результатів ми повинні враховувати, що питання віри є часто табуйованим. Це є характерним, найчастіше, для того середовища, в якому не досить поширеним є демонстрування релігійної поведінки. З іншого боку, такі умови створюють більші можливості індивідам продемонструвати свої радикальні атеїстичні погляди. І навпаки, релігійне середовище чинить невидимий тиск, вимагає конформної особистості. Разом з тим, визначити атеїста як невіруючого є не зовсім вірним, оскільки поняття віри є ширшим, ніж сутність релігійної віри зокрема. Загалом релігійна віра не завжди корелюється з особистим релігійним самовизначенням, а може сприйматися як етична цінність, втрачаючи при цьому містичний сенс. Зміна суспільного ладу, трансформація релігійних інститутів, які існували за радянських часів, зумовили формування нових відносин релігії й суспільства, церкви й держави.

Усвідомлюючи, що зіставлення результатів першої хвилі з результатами третьої буде не цілком коректним, оскільки на першій хвилі опитування проводилося лише в Дрогобичі та Луганську, а на третій – ці міста були включені до ширшої вибірки, що охопили по дві області східного та західного регіонів. Однак інструментарій дослідження не змінювався, лише був доповнений низкою питань, що дає можливість нам прослідкувати в наближеному варіанті динаміку змін релігійних практик та релігійних ідентичностей мешканців полярних регіонів України (табл. 3).

Таблиця 3

Ставлення до релігійної віри, %

Варіант відповіді	2005	
	Дрогобич	Луганськ
Я вірю в Бога	86,5	53,7
Я відчуваю коливання: інколи мені здається, що я вірю в Бога, а інколи здається – що ні	8,3	24,8
В основному я вірю в прикмети, привидів, духів, заговори тощо	0,6	3,4
Я – атеїст	2,5	7,8
Ніколи не задумувався над цим питанням	2,2	10,3

Порівняно з результатами 2005 року, ми виявили певне зростання на сході України частки осіб, які ідентифікували себе як віруючих у Бога (з 53,7% до 66,6%). В той же час, показники на заході країни залишилися стабільно високими (86,5%).

Соціологічний аналіз передбачає розгляд релігії як системи символічних дій людини. Релігійність є феноменом, який важко піддається вимірюванню через об'єктивні емпіричні показники, однак атрибутивність та

ритуалізм є невід’ємними її складовими. Хоча релігія не вичерпується Церквою як соціальним інститутом, її не можна навіть теоретично розглядати відокремлено від Церкви. Постійний зв’язок із Церквою поглиблює релігійність особи, сприяє переходові від зовнішньої до внутрішньої релігійності, від інституціоналізованої до інтерналізованої її форми.

На запитання “Як часто Ви відвідуєте церкву?” відповіді респондентів заходу і сходу досить сильно контрастують (табл. 4, 5).

Таблиця 4

**Розподіл відповідей мешканців Галичини на запитання
“Як часто Ви відвідуєте церкву?”, %**

Варіант відповіді	2014			2005
	Львівська область	Івано-Франківська область	Галичина	Дрогобич
Щотижня	44,4	33,6	40,0	33,2
На церковні свята	34,8	47,2	39,8	26,9
Лише тоді, коли виникає необхідність у здійсненні обрядів	9,4	10,6	9,8	26,1
Рідше, ніж раз на рік	2,9	2,6	2,8	7,1
Важко відповісти	7,0	6,0	6,6	6,6
Відповіді немає	1,6	0	0,9	0
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0

Таблиця 5

**Розподіл відповідей мешканців Донбасу на запитання
“Як часто Ви відвідуєте церкву?”, %**

Варіант відповіді	2014			2005
	Донецька область	Луганська область	Донбас	Луганськ
Щотижня	2,8	1,7	2,4	7,0
На церковні свята	44,1	29,5	38,3	10,9
Лише тоді, коли виникає необхідність у здійсненні обрядів	18,0	32,6	23,9	36,7
Рідше, ніж раз на рік	13,9	20,5	16,5	33,4
Важко відповісти	20,1	15,3	18,2	12,1
Відповіді немає	1,2	0,3	0,8	0
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0

Релігійні практики в Галичині значно інтенсивніші, ніж у Донбасі. Так, тільки 2,4% опитаних донбасців відвідують церкву щотижня. Більшість туди ходять на церковні свята (38,3%) і з метою здійснення обрядів (23,9%). Рідше ніж раз на рік у Донбасі церкву відвідують 16,5% респондентів. У Галичині 40% опитаних бувають у церкві щотижня, 39,8% – на церковні свята, 9,8% – з метою виконання обрядів і 2,8% – рідше ніж раз на рік. Відповідно до цих результатів можемо зробити припущення, в Донбасі віра є або декларативною, або ж інтимною.

Зіставлення результатів дослідження 2014 р. порівняно з результатами 2005 р., дає підстави констатувати зниження інтенсивності релігійних практик. Це характерно як для мешканців Донбасу, так і Галичини, хоча більший спад зафіксовано в Донбаському регіоні. Одержані результати можуть свідчити про зростаючу секуляризацію суспільства.

Отримані результати дали нам лише загальне уявлення про релігійність мешканців міст Львівщини та Луганщини. Кількісний вимір релігійності ще не дає підстав щодо однозначного трактування рівня релігійності респондентів, оскільки ми не знаємо достеменно мотивації участі в обрядах. Так, можна вважати, що на межі релігійності й нерелігійності знаходяться ті, хто має повторювані ознаки релігійної поведінки, яка стимулюється нерелігійними мотивами (наприклад, відзначення релігійних свят з метою спілкування). Таких людей можна назвати ритуалістами, а відповідну властивість – ритуалістичністю, на відміну від релігійності. Релігійність людини знаходить свій вияв у духовному спілкуванні її з Богом через молитву (табл. 6, 7).

Таблиця 6

**Розподіл відповідей мешканців Донбасу на запитання:
“Чи молитесь Ви вдома?”, %**

Варіант відповіді	2014			2005
	Львівська область	Івано-Франківська область	Галичина	Дрогобич
Щодня	59,2	55,5	57,7	54,3
Лише інколи	29,9	35,1	32,0	34,1
Ніколи не молюся	4,9	4,2	4,6	6,9
Важко відповісти	5,2	5,3	5,2	4,7
Відповіді немає	0,8	0	0,5	0
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0

Таблиця 7

**Розподіл відповідей мешканців Галичини на запитання:
“Чи молитесь Ви вдома?”, %**

Варіант відповіді	2014			2005
	Донецька область	Луганська область	Донбас	Луганськ
Щодня	21,0	19,1	20,2	16,8
Лише інколи	41,6	41,7	41,6	39,7
Ніколи не молюся	19,4	25,0	21,6	30,7
Важко відповісти	17,1	13,2	15,5	12,9
Відповіді немає	0,9	1,0	1,0	0
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0

Результати нашого дослідження 2014 р. вказують, що в Галичині більше половини респондентів є практикуючими віруючими. Це підтверджується тим, що щоденно моляться вдома 57,7% респондентів Галичини, інколи моляться – 32%, ніколи не моляться – 4,6%. У Донбасі 20,2% опита-

них моляться щодня вдома, інколи моляться – 41,6%, ніколи ж не звертаються до молитви – 21,6%.

Порівняно з даними 2005 р., ми не спостерігаємо змін у релігійних практиках мешканців Галичини, вони вирізняються стійкістю, однак усе більше набувають приватності. У Донбасі ми ж зафіксували певне зростання частки осіб, які ідентифікують себе як віруючих, однак ця тенденція зафіксована на фоні зниження інтенсивності релігійних практик.

Висновки. Підсумовуючи, можемо сказати, що релігійність і надалі залишається характерною рисою українців як соціальної спільноти, а релігія посідає одне з провідних місць у свідомості українців, є невід'ємною складовою способу життя, комунікації. Разом з тим, намітилися процеси секуляризації досліджуваних регіонів суспільства, хоча більш інтенсивно вони виявляються у східній його частині. Аналіз рівня релігійності в регіональному вимірі демонструє чітку лінію його зростання зі сходу на захід України. Результати дають підстави стверджувати, що пізнання регіональних особливостей релігійного середовища України є важливим для осмислення складних соціокультурних і політичних проблем, що виникають у сучасній Україні, і пошуку моделі об'єднання України. Подальший наш аналіз буде продовжений у напрямі виявлення впливу релігійності груп на ставлення до різних суспільних проблем, зокрема політичного, духовного, соціокультурного характеру.

Список використаної літератури

1. Паращевін М. Релігія в сучасному українському суспільстві: потенціал впливу / М. Паращевін // Вектори змін українського суспільства / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2014. – С. 403–417.
2. Колодний А. М. Релігійна духовність українців: вияви, постаті, стан / А. М. Колодний, Л. О. Пилипович. – Львів : Логос, 1996. – 182 с.
3. Szczudło S. Religijne kontury współczesnego społeczeństwa ukraińskiego / S. Szczudło // Nowa Ukraina: Zeszyty Historyczno-Politologiczne / red. Y. Moklyak. – 2006. – № 2. – S. 123–136.
4. Кононов І. Ф. Донбас і Галичина в регіональній системі України / І. Ф. Кононов, С. В. Хобта, С. А. Щудло // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – № 3. – С. 73–98.
5. Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні : інформаційний звіт Міністерства культури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/327651;jsessionid=C576ABCB3D48CB82182949A7237D6CDE>.

Стаття надійшла до редакції 21.08.2014.

Щудло С. А. Религиозное измерение современного украинского общества: региональные особенности социальных практик и идентичностей

В статье рассматриваются региональные различия религиозной среды Украины по вектору “восток – запад”, основанные на результатах кросс-регионального социологического исследования. Социологический анализ религиозных идентичностей и религиозных практик показал, что религия занимает одно из ведущих мест в сознании украинцев, является неотъемлемой составляющей их образа жизни и коммуникации, хотя зафиксированы определенные тенденции секуляризации общества. Выявлено, что

уровень религиозности украинцев демонстрирует четкую линию роста с востока на запад Украины.

Ключевые слова: религия, религиозные идентичности, регион, религиозные практики.

Shchudlo S. The Religious Dimension of the Ukrainian Modern Society: the Regional Features of the Social Practices and Identities

The article examines the regional differences of the religious environment of Eastern and Western Ukraine. The article is based on the results of cross-regional survey "Life worlds of Eastern and Western Ukraine", implemented by the support of the Canadian Institute of Ukrainian Studies of the University of Alberta. The research was conducted in Galichyna (Lviv and Ivano-Frankivsk Region) and Donbass (Donetsk and Luhansk Region). The author analyzes the dynamic characteristics of the religious population, compares the results of the First (2005) and Third (2014) waves of the research. The Third wave of the research is conducted in the active hostilities conditions in the Eastern Ukraine. The main attention is focused on the study of the religious identity and religious practices of the inhabitants of the East and West of Ukraine. The author considers religion as one of the main factors of social integration of Ukrainian society. It is proved that religion is one of the main places in the minds of Ukrainians. The results comparison of the 2005 and 2014 waves of the research shows the growing the proportion of people in eastern part of Ukraine who identified themselves as believers (from 53,7% to 66,6%). The growth in the Donbass region proportion of people who identify themselves as believers is connected with decrease the intensity of religious practices. Religion remains an important element of lifestyle and communications of Ukrainian population. Comparative analysis of the survey results shows a slight tendency of secularization of the society. It is revealed that the level of religiosity of Ukrainians increases from East to West of Ukraine.

Key words: religion, religious identities, region, religious practices.